

«ТЕМНА» СТОРОНА СУБЛІМАЦІЇ – ПО ТОЙ БІК НЕВРОТИЧНОГО ВИМІРУ

Сергій Угрюм, психоаналітичний психолог, сертифікований психолог EuroPsy, дослідник,
магістрант Департаменту Психоаналізу Університету Париж 8 Венсен Сен-Дені, викладач
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія»
Національної психологічної асоціації
м. Київ, Україна

THE “DARK” FACE OF SUBLIMATION – ON THE OTHER SIDE OF THE NEUROTIC DIMENSION

Sergii Ugrium, psychoanalytic psychologist, certified EuroPsy psychologist, researcher,
master’s student at the Department of Psychoanalysis in Paris 8 University Vincennes Saint-Denis, lecturer
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division
National Psychological Association
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-2932-2972>
ugriums@gmail.com

Вступ. Зустрічі та спілкування з творчими людьми часом були справжнім викликом для мене. Наче я не міг так легко спертися на звичні для мене орієнтири. Здавалось, внутрішній світ людей мистецтва сконструйований за іншими лекалами, з оригінальними ідеями, часто непередбачуваними вчинками, дивуючою експресією чи, навпаки, холодною незворушністю, сексуальним різноманіттям або стриманістю у звичних для нас формах сексуальної поведінки. Тоді я ставив собі питання: чи можу я з наявним багажем психологічних та психоаналітичних знань оцінювати стабільність, адаптивність, ставлення до норм та соціальних орієнтирів, сексуальність, врешті-решт, творчих особистостей у тій самій системі координат, як я це роблю звичайно. Чи є виражені творчі здібності пацієнта приводом для застосування певної додаткової лінзи в терапії, чи є вони природним алібі деякої ненормативності або ж вони служать скоріше прикриттям, камуфляжем чи компенсаторними утвореннями в провалах психічного функціонування. «Звичайний невротик не здібний до справжньої творчості, він не здатний створити нічого принципово нового» – ми можемо почути в дещо поспішних емоційних оцінках представників мис-

тецької чи навіть нашої професійної спільноти. Але чи насправді це так? Врешті-решт, параноїдно-критичний метод Далі, наприклад, який уособлює протест, ірраціональність, алогізм, знущання над ідеалами більшості та ідеалізацію божевілля, не переступає цю грань справжнього психозу, залишаючись певною грою, рамкою чи функцією, яка збуджує фантазію, цікавість, дозволяє побачити речі під іншим кутом. На скільки ідея цього методу може коренитися у скритому божевіллі генія, бути його «сублімованою» формою.

Термін «сублімація» – це подарунок, який зробив психоаналіз, а зокрема, Фройд, для розуміння механізмів творчої діяльності. Незважаючи на те, що прагнення Фрейда приділити окрему увагу цьому психічному явищу так і не були реалізовані і ми не знайдемо окремого твору, присвяченого сублімації, сам термін став активно використовуватися в побутовому дискурсі (Assoun, 2017). Сублімація інколи прирівнюється до самої творчості, наче ці поняття один без одного не мисляться, а з іншого боку, вона може значувати будь-які процеси трансформації у соціально прийнятні форми. І коли ми говоримо про можливу «сублімацію» божевілля в прикладі із Сальвадором Далі, то лапки вказують

усе ж таки на переносне значення чи такі сублімація божевілля можлива з метапсихологічної точки зору? В клініці та роботі з представниками мистецтва і не тільки нерідко можна почути «Це я так сублімую». Але чи є це справжньою сублімацією або лише імітацією чи навіть сублімаційним фіаско, наприклад, у шокуючому ексгібіціонізмі?

У теперішній ситуації війни і масивних руйнувань – фізичних, соціальних, психічних тощо – мистецтво може стати одним з ефективних засобів символізації та трансформації травматичного досвіду. Кіно, виставки, перформанси, інсталяції не тільки привертають увагу до актуальної проблематики, протидіють замовчуванню травми, але й покликані запропонувати нові сенси та погляди, зв'язати та об'єктивувати досвід, щоб забезпечити матеріал для подальшої психічної роботи. Як альтернативу конструктивному творчому процесу ми можемо спостерігати і не-невротичні засоби подолання травми, наприклад, консервацію травми з подальшою її фетишизацією, коли демонстрація її у витворах мистецтва викликає шокуючий та травматичний ефект у глядача, це певний ексгібіціоністичний хід, яким можуть іноді зловживати.

Мета цієї статті – розглянути та проаналізувати зворотний бік процесу сублімації, який може мати деструктивну природу, та встановити можливі модули існування сублімації у разі не-невротичного функціонування суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень. Сублімація була якийсь час зведена до статусу занадто абстрактного та застарілого поняття метапсихології, яке не було в пріоритеті для актуальної клініки. Посідаючи майже елітарне місце серед психічних процесів, місце «прогресивної», бажаної долі потягу, вона здебільшого сприймається як природна прерогатива невротичного функціонування. Хоча сучасні дослідники підкреслюють, що не дарма Фройд говорив про сублімації у множині, імпліцитно підкреслюючи гетерогенний характер цього процесу. Безумовно, особливий інтерес сублімація являє в рамках дослідження творчості та творчого мислення, проте деякі автори наголошують, що це фактично один з напрямків, за яким рухаються наші повсякденні імпульси,

коли вони наштовхуються на перешкоди, що стають на заваді їх руху до безпосередньої реалізації (Mijolla-Mellor, 2009). Сублімація не потребує ані виправдання, ані пояснення, окрім як задоволенням, яке вона приносить суб'єкту. Як дотепно виразився Грін: «Сублімація нічого не гарантує та ні від чого не захищає, вона лише дає можливість насолодитися по-іншому» (Green, 2011: 330). Створюючи особливий простір цивілізованих відносин, вона не надає їм якоїсь магічної сили знищувати чи контролювати інші модальності, набагато більш брутальні. Сублімація може існувати поруч з доволі патологічними процесами в психіці людини, іноді стаючи ледве не єдиними ліками проти них, а іноді є слугою цих процесів, граючи на їхньому боці.

В умовах сучасного запиту на надзвичайно високу продуктивність сублімація може потрапити у заручниці трудоголізму або проявів нарцисичної перверсії в робочому полі, що може руйнувати як життя самої людини, так і близького та професійного оточення (Naudin & Blanchard, 2018). Як відзначає французький психоаналітик Франсуа Дюпарк, «вбити себе на роботі» – це не просто метафоричний вираз, а травматична реальність психоаналітичної роботи, яка має справу з важкими випадками соматизації зловживаючих роботою пацієнтів (Duparc, 2014). П'єр Марті згадує випадки проявів жакливіх ментальних сублімацій, які відповідають бічній еволюційній лінії, близькій до збочення, і які свідчать про розщеплення, дезорганізацію Я, як це ми бачимо в поведінкових неврозах, типових для психосоматичних захворювань (Marty, 1998). Клод Жанен, розвиваючи ідеї З. Фрейда кінця 20-х років минулого століття (Freud, 2015) про невдоволення культурою, говорить, що можливість перенесення нарцисичних, агресивних або еротичних компонентів лібідо в професійну роботу і соціальні відносини надає сублімації токсичного характеру (Janin, 1998). Франсуа Дюпарк за аналогією з нарцисизмом та мазохізмом життя та смерті пропонує подібне розділення також стосовно сублімації (Duparc, 2014). Різниця між сублімацією життя і смерті, на його думку, полягає в наявності чи відсутності *розщеплення, що завдає каліцтва*, травматичного резонансу, який відбувається в режимі

незв'язаного збудження з тенденцією до розрядки в поведінці і дезоб'єктуалізації, а також зв'язку з партнером, який достатньо захищає. Наслідки можна спостерігати в періоди невдач у приватному або соціальному житті пацієнтів, також у вигляді психотичних зривів або соматичних захворювань (Duparc, 2014). І нерідко це може відбуватись парадоксальним чином на фоні стрімких підйомів у творчій та професійній діяльності.

Сублімація на службі у смерті. Ідея сублімації в якомусь сенсі є вершиною психоаналітичного теоретизування, загадковий термін, який у повсякденному дискурсі використовується доволі часто з метою надання піднесеного значення будь-якій діяльності. А з іншого боку, ми можемо констатувати, що межі цього поняття доволі розмиті. І фундаментальна концепція сублімації, яку запропонував Фройд, має репутацію найменш розгорнутої чи деталізованої. Спочатку навіть складається враження, що автор концепту не пройшов з ним весь шлях до кінця, залишаючи деякі кути відкритими. В 1915 році в процесі написання своєї «Метапсихології» Фройд думав присвятити сублімації окреме есе, яке б стало однією з 12 концептуальних висот його метапсихології. Але цей план так і не був реалізований, скоріш за все, відкладений. Фройд тримав інтригу, щоб здійснити кардинальний поворот у розумінні сублімації та розкрити основні карти трохи згодом. Після появи фундаментальної роботи Фройда «По той бік принципу задоволення» 1920 року та другої топіки 1923 року настає, мабуть, кульмінаційний момент у розгадуванні таємниці сублімації – її зв'язок з потягом до смерті (Assoun, 2017). Психічний процес, який уже своєю назвою забезпечив собі кристально чисту репутацію, який є вищим захисним механізмом, шляхетною долею потягу, і раптом – зраджує життя і штовхає суб'єкта в полон потягу до смерті. Тут ми згадуємо людей, які руйнують своє життя, психічне та фізичне здоров'я через роботу, тих, хто роками є заручником певного проєкту чи твору, стає його рабом, незважаючи на вимоги реальності, осліплених нарцисичними ефектами своєї творчості тощо. Але цей поворотний пункт не є викриттям якоїсь

прихованої злої природи сублімації. Виходячи з ідей Фройда, а також з їх розвитку згодом Андре Гріном, ми можемо відслідкувати та зрозуміти ці трансформації з метапсихологічної перспективи.

Здатність до сублімації, за Фройдом, – це здатність міняти початково сексуальну мету на іншу, вже не сексуальну, але психічно пов'язану з нею (Freud, 1908). Додамо, що інтенсивність початкового імпульсу при цьому не знижується, що дозволяє інвестувати велику кількість лібідо в поле культурної роботи. Пізніше Фройд додасть, що змінюється не тільки ціль, а й об'єкт, який відповідає шкалі соціальних цінностей (Freud, 2012).

Сублімація має образність у вигляді перенаправлення води в інше русло. Потік пульсуючої енергії, який перенаправляється на несексуальне, знаменуючи при цьому процес десексуалізації. І, як ми знайдемо в роботі «Гальмування, симптом та тривога» (Freud, 2014), Я працює з десексуалізованою енергією. Привласнюючи собі лібідо інвестицій в об'єкт, Я десексуалізує лібідо. Воно і працює проти намірів Еросу, стає на службу рухам протилежних імпульсів (Freud, 1989). Сублімація в цьому контексті розкриває своє подвійне обличчя: з одного боку, вона виконує зв'язувальну функцію для Я, в цьому сенсі ерогенну, а з іншого боку, вона ініціює процес дезоб'єктуалізації. А це означає, що вона таємно працює проти Еросу і переходить у підпілля на службу до смертельних потягів. Я через свою роботу ідентифікації та сублімації надає допомогу потягам до смерті для контролю лібідо. Для цієї допомоги Я спочатку повинно наповнитись лібідо, тому воно стає представником Еросу, щоб жити і бути коханим (Freud, 1989). Сублімоване, десексуалізоване Я не стільки відмовляється від задоволення, скільки підтримує домагання запропонувати себе для вищої насолоди (Green, 2011).

Чудовий момент, один з найпрекрасніших у певному сенсі в душевній драмі, яку розкриває метапсихологія: сублімуюче Я, піднесене самим собою, «вмирає» від власних подвигів. Переживши п'яний досвід свободи, Я стає скомпрометованим потягом до смерті. Бажаючи бути коханим, воно ненавмисно віддається смерті. Активне Я стає об'єктом Танатоса. Це

те, що ілюструє смерть митця, похованого під власним шедевром (Assoun, 2017).

Еротичний компонент більше не в змозі зв'язувати всю деструкцію, і це вивільняється як тенденція до агресії та деструкції. Звідси ми бачимо цю рису жорстокості Над-Я, яке живиться від внутрішньої агресивності. «Принцип Нірвани», взятий Фройдом у Барбари Лоу, набуває особливого резонансу з боку сублімації. Через те, що інтенція сублімації полягає у редукції збудження до нуля, вона має покликання спілкуватися зі смертю.

Подвійне обличчя сублімації. Якщо завжди потрібно більше, то це тому, що автоматизм повторення, характерний для потягу до смерті, бере гору над еротичним. Так фігура сублімації демонструє своє подвійне обличчя:

– з одного боку, вона «доповнює» еротичне, відкриваючи йому творчі замітники: адже художні, філософські та релігійні твори мистецтва продукують дедалі більше «форм»;

– з іншого боку, вона саботує еротичне в довгостроковій перспективі, ставлячи його на службу пристрасті до повторення.

Сублімаційний зв'язок приховує роботу роз'єднання, прикриття якої в певному сенсі є сублімація. Існує думка, ніби випадок Леонардо з його сексуальною абстинентністю може бути гарним відображенням цієї незрозумілої деструктивної роботи, нарцисичного глухого кута, чудово прихованого під його шедеврами. Таким чином, окрім щасливої сублімації, яка подарувала світові шедеври мистецтва та наукової думки, є ще інша сублімація, захоплена темною стороною та яка перебуває в полоні потягу до смерті (Assoun, 2017).

Великий митець, який, як ми говоримо, «присвячує себе мистецтву», використовує для цього руйнівну тенденцію, що діє на задньому плані. У більш загальному форматі Фройд чітко вказує, що, з одного боку, праця – це техніка життя, яка найкраще пов'язує нас з реальністю і спільнотою, роблячи придатними для використання потяги, підсилені сублімацією, створюючи ланку соціального Еросу (Freud, 2015); з іншого боку, вона породжує тих, кого ми називаємо «трудоголіками», які закріпають самих себе, які ігнорують «прекрасні моменти життя» і, зре-

штою, справжні сублімаційні потоки. Вони є радше «призами за досконалість», ніж справжніми творцями. Ми можемо згадати з цього приводу декілька прикладів «мегаломанічних творів». Так, Олександр Іванов поклав 25 років на створення «Явлення Христа народу», написавши до неї 600 етюдів із залученням величезної купи художників-радників, які б мали допомогти створити бездоганний шедевр. Він мав бажання відвідати Палестину чи побачити Іудейську пустелю, щоб надати ландшафту максимальної точності. Іванов представив картину, яку він вважав святиною, імператорському двору, і згодом, не дочекавшись фінального «так», помер від холери. Іншим прикладом величі, яка, до речі, є одним з головних компонентів психотичного марення, є Ідеальний палац, будований протягом 33 років звичайним французьким поштарем Жозефом Фердинандом Шевалем. Як одна тривіальна подія, промайнула думка чи слово, почуте на вулиці, можуть стати відправною точкою для возведення цілої психотичної галактики (Фройд, 2019), так і знайдене на дорозі каміння, об яке Шеваль випадково спіткнувся (той самий «камінь спотикання»), стало цілим фундаментом його мегаломанічного проєкту – будівлі, яка уособлювала собою всесвіт, всі надбання природи та світової культури.

Отже, робота – це не просто «соціальна цінність». Це, з одного боку, знахідка для розгулу лібідо, а з іншого – пастка принизливого надмірного інвестування. Сублімуючий суб'єкт постійно перебуває в зоні ризику, балансує між життям та смертю. Сублімація виявляє свій токсичний ефект у позиції заручниці нарцисизму та потягу до смерті. І якщо в звичному уявленні цей процес пов'язаний з невротичним функціонуванням і є конкурентом витиснення, то ця виявлена темна сторона сублімації, яка включає дезоб'єкталізацію, розв'язування потягів, ризику самодеструктивності, нарцисичну «сп'янілість», фіксованість, втрату зв'язків зі світом об'єктів тощо, орієнтує нас на не-невротичну логіку. Філософ, науковець і художник, які живуть винятково своїм твором і присвячують себе своєму сублімованому об'єкту, також продукують деструктивність, яка час від часу поширю-

ється на стосунки з іншими близькими їм об'єктами.

З іншого боку, не будь-яка активність чи діяльність є зловживанням з боку субліматорного процесу. Можна запропонувати гіпотезу, згідно з якою сублімація є частиною більш широкого психічного процесу, мета якого полягає в каналізації збудження тіла, пошуку форм, які відповідають запиту реальності, в тому числі і соціальної, що включає також здатність до трансформації цього збудження. У випадку недостатньої пластичності психіки надмірне збудження тіла може набувати форми генералізованої тривоги або знижуватися шляхом прямого фізичного реагування, яке ми спостерігаємо, наприклад, у разі компульсивної сексуальної поведінки чи практиках виснаження організму у разі оперативного функціонування. І в цьому сенсі ми можемо розрізняти трудоволіків, які надмірно сублімують, доводячи організм до виснаження, та тих, для яких саме виснаження є засобом позбутися надмірного збудження. Здається, що здатність до сублімації останніх якраз розвинута не досить. П'єр Марті та Мішель де М'Юзан, розглядаючи випадки психосоматичної клініки, навіть згадують, що існують високоінтелектуальні пацієнти, культурно наділені значним символічним фондом, для яких цей напрям психічного життя не слугує ефективним захистом або сублімаційним виходом стосовно їхніх потягових напружень. Судження таких людей як втілення оперативного мислення, якими би складними та технічно проробленими вони не були, залишаються сухими, пласкими, лінійними та обмеженими. Не маючи символічного значення чи сублімативної цінності, само собою зрозуміло, що вони не придатні для мистецького виробництва і справжньої наукової творчості – ця форма мислення створює лише емблеми, знаки зв'язку з часом, місцем і реальними об'єктами, які сприймаються як підґрунтя для заспокоєння (Aisenstein, 2020).

Об'єктна природа сублімації та долі її об'єктів. Розвиток поглядів послідовників Фрейда на процес сублімації зміщує акценти з її сексуальної природи на особливості об'єкта сублімації, його появу, якості, відношення до суб'єкта тощо. Об'єкт субліма-

ції є об'єктом, який потрібно створити. Він посідає місце старого, сильно інвестованого та втраченого об'єкта потягу (симбіотичної матері, ідеального батька), але також він проливає нове світло на речі чи істоти. Цей об'єкт має властивість встановлювати узгодженість, відповідність між суб'єктивною фантазією та об'єктивною реальністю, причому остання досягається завдяки першій. Депресивна позиція, пов'язана з формуванням амбівалентного ставлення до цілого об'єкта, призводить до нової захисної стратегії з появою невротичних захистів: гальмування, зміщення та витиснення, і водночас призводить до відновлення або репарації втраченого чи знищеного у фантазіях об'єкта кохання і формування символів. Одним словом, репарація становить суть сублімації (Anzieu et al., 1979). Натхненна цією точкою зору Кляйн, Джанін Шассеге-Сміржел у своїй роботі «Психоаналіз мистецтва та творчості» (Chasseguett-Smirgel, 1971) розрізняє два типи творчих підходів: ті, які мають на меті виправити об'єкт, і ті, що мають виправити суб'єкта. Це зауваження має неабиякий інтерес для клінічних спостережень, бо якщо в полі неврозу суб'єкт та об'єкт добре відокремлені, якими би неідеальними не залишались їхні стосунки, то у разі не-невротичного функціонування ми, як правило, виявляємо глибокі рани на стороні самого суб'єкта, і об'єкту тут скоріше доводиться виконувати функцію медичного тампона, щоб стримувати витікання життєвої рідини. Об'єкт ніби вмонтований у психічне тіло суб'єкта.

Сублімація народжується з першим об'єктом, якого ми маємо оплакувати. Як пише Ханна Сігал (Segal, 2018) у своїй книзі «Вступ у роботу Мелані Кляйн», одним із найбільших внесків Фрейда в психологію було відкриття того, що сублімація є результатом успішної відмови від первісної мети потягу, і що такого успіху можна досягти лише через процес скорботи. Така відмова від мети чи об'єкта потягу є повторенням і водночас переживанням відлучення від грудей. Це може бути успішним, якщо об'єкт, який потрібно покинути, може бути асимільований в Я через процес втрати та внутрішнього відновлення. Сігал вважає, що цей асимільований об'єкт

стає символом всередині Я. Кожен аспект об'єкта, кожна ситуація, від якої необхідно відмовитися в процесі зростання, породжує формування символів. Тут є певна алюзія на відому формулу Гегеля, поширену Жаком Лаканом, про те, що слово (символ) є вбивством речі (Zizek, 2012).

Згідно з точкою зору Сігал, формування символів є результатом втрати, це творча робота, яка містить у собі біль і всю роботу скорботи. Якщо психічна реальність переживається і диференціюється від зовнішньої реальності, символ диференціюється від об'єкта; він відчувається як створений Селф і може ним вільно використовуватися (Segal, 2018). Сігал вводить поняття символічної рівності, яка відображає нездатність розрізняти символ та річ, яку він символізує, зовнішнє та внутрішнє, реальне та ідеалізоване. І в цьому сенсі не слово «вбиває» річ, а річ вторгається на місце слова. У психотичних пацієнтів ми спостерігаємо, що їхні твори не є повною мірою символами їхніх страждань, вони і є частиною цих страждань у буквальному сенсі, страждань, які намагаються захопити нові території зовнішнього матеріального світу. Тобто відсутність символу у підсумку не приносить бажаного полегшення. Так, малюнок із зображенням демона, який зваблює молоду дівчину, може викликати почуття тривоги, переслідування, бо він є цим демоном, злом, яке може принести шкоду. Коли диференціація між Я та об'єктом зазнає провалу, витвір мистецтва так і не оформлюється як окремий об'єкт, він переживається як частина чи продовження творця в буквальному сенсі. Зображення в автопортретах чи головні герої літературних творів можуть сприйматися їхніми авторами як агенти канібалістичної загрози, які створюють осмос та втягують у себе життя, забираючи його у митця. Неможливість символізувати травматичний досвід у творі мистецтва створює порочне коло повторюваної евакуації з масштабуванням одного і того ж образу. Згадаймо найвідомішу картину Едварда Мунка «Крик», яка нараховує 5 офіційних версій, а також 30 літографічних відбитків, які Мунк розфарбовував вручну. Сам Мунк говорив, що він малює не те, що бачить, а те, що бачив (Hollender, 2020).

І «Крик» якраз є формою вторгнення травматичного досвіду множинних втрат, який неможливо вимовити, і навіть у формі крику неможливо почути. Здається, не тільки об'єкти набувають незвичних кольорів і форм, але наче сама атмосфера стає непридатною до життя (ми також відкриваємо рот та затуляємо вуха у разі різкої зміни атмосферного тиску, як артилеристи під час стрільби з гармат, щоб тиск не розірвав барабанну перетинку).

Сублімація є не тільки процесом, який «зраджує» об'єкт, повертаючись у бік нарцисизму, у творчому акті ми можемо побачити зворотний процес: перетворення нарцисичного лібідо на об'єктне в перебігу сублімації і одночасно трансформацію часткового об'єкта на цілісний і його репарацію (Green, 2011). Андре Грін розвиває ідеї про значення об'єкта у сублімаційному процесі. Він доповнює фрейдівський вимір десексуалізації та кляйніанський репарації «третім виміром» Віннікотта – творчим, який слідує за сексуальністю як джерелом задоволення і трансформацією сексуальних потягів у потяги до життя і до любові. Грін говорить про притаманну психічній сексуальності здатність створювати структури та об'єкти, які посядуть своє місце та набудуть свого статусу, своєї функції у середині психічної економіки. Цю здатність Грін назве об'єкталізуючою функцією, яка є важливою стороною потягу до життя. Грін пропонує нам розглядати сублімацію як роботу негативу, який постійно розривається між силами психічного життя та смерті, між об'єкталізацію та дезоб'єкталізацією (Green, 2011).

Згідно з ідеями Дональда Віннікотта (Winnicott, 1991), сублімація, розміщуючись у полі перехідних феноменів, є збагаченням можливості психіки, збільшенням її життєвої сили, що відображається в продуктах сублімації. Створення творів має вплив через конструювання власного простору та об'єкта. І самі твори таким чином мають перехідний статус, тобто містять ознаки зовнішньої реальності як її опис чи відображення, так і внутрішньої психічної реальності творця. Звісно, одна лише сублімація не здатна гарантувати захист від психічних катастроф, але вона може стати опорою для більш пошкоджених частин психіки, навіть точкою зборки – ідея, яку розви-

ває Лакан у своєму концепті *sinthome* на прикладі творів Джойса, для якого письменництво стало шнуром, скріплюючим бороміїв вузол реального, уявного та символічного, перешкоджаючи таким чином катастрофу розгортання психозу (Lacan, 2005). Отже, творчість, активована бажанням репарації, може протистояти деструктивності психотичного процесу.

Сублімація в полоні перверсії. Психоаналітики відзначають паралелі між перверсією та сублімацією, підкреслюючи явні подібності: поєднання у однієї і тієї ж людини (часто творчої) зв'язку з частковими потягами, ідеалізацію та уникання витиснення, елементи трансгресії, наявність активних дій та пошуку, нерідко зумовленість травматичною подією в минулому тощо. Джойс Макдугалл (McDougall, 1995), говорячи про неосексуальність, підкреслює також певну креативність у цьому явищі.

Але чи є сублімація та перверсія пов'язаними процесами в ході самої їх реалізації або, навпаки, двома альтернативними рішеннями однієї і тієї ж вихідної проблеми (Van Lysebeth-Ledent, 2005)? Спробуємо знайти ці головні відмінності в ході наших подальших міркувань та за допомогою клінічного матеріалу.

Перверт, за Фройдом, після «моторошного страху» перед отвором у тілі матері організовує свою невтомну діяльність з репарації, шедевром якої є фетишистські пристрої, заплативши за це власною персоною (Freud, 1927). Таке ствердження є відправною точкою для постановки делікатного питання про сублімативну модальність суб'єкта перверсії, у якого спостерігаємо жорстокий нарцисичний захист та ідеалізацію потягу. Сублімацію іноді характеризують як долю збочення. Бо інфантильна перверсія, яка необов'язково залишається на все життя, може піддатися витисненню, бути замінена на реактивне утворення або перетворитися на сублімацію (Mahonu, 2018). Це означає, що щось від перверсії повинно бути збережено в практиці сублімації. Все це свідчить про складність взаємозбагачення перверсії і неврозу навколо сублімації.

Жанін Шасге-Сміржель приписує перверсії значний підривний (деструктивний) та творчий потенціал, і тому вбачає в ній

щось більше, ніж просто гальмування розвитку. Перверсивний митець намагається вийти поза межі звичайного людського становища, він пробує підірвати наявний порядок, поставити світ договори ногами чи вивернути його навиворіт (Dollimore, 2018). Тут виникає питання, чи є така стратегія продуктивною для соціуму, чи є це просто маніпуляцією з боку митця або допомагає зробити стрибок, який звичайний невротичний суб'єкт зробити неспроможний.

Перверт характеризується своєю «надмірною сексуалізацією», водночас прагнучи привілейованої позиції в певних культурно значущих видах діяльності, які породжують соціальне збудження. Згідно з Макдугалл, сексуальний перверт перебуває під враженням того, що він посвячений у боги, які знайшли свій «рецепт» (McDougall, 1995). З одного боку, ми спостерігаємо сексуалізацію ідеалів, що є наслідком ідеалізації прегенітальних потягів, з іншого – активізм, який дозволяє демонструвати доблесть потягу в ексгібіціоністській манері аж до практики та соціалізації його культу. Звідси, зокрема, з фетишистського боку іконічний апетит до «витончених мистецтв» (Assoun, 2017). Нарцисичний перверт (термін, запропонований Ракам'є (Racamier, 2012)) зачарований красивими об'єктами, які, здається, мають стільки ж спільного з фетишизацією, скільки з формами ідеалізації, що межують із сублімацією. Славнозвісний «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда є хрестоматійним прикладом такого естетичного дендізму. Однак Шасге-Сміржель підкреслює, що подібна естетика лише маскує садизм та анальність. Це анальний фалос, який фабрикує перверт, відмовляючись іти довгим шляхом Я-ідеалу, це «шоколад під срібною обгорткою» (Chasseguet-Smirgel, 1974). Фактично йдеться про провал процесів ідентифікації на основі Я-ідеалу та створення дефектних ідентифікацій штовхають перверта використати творчість, щоб заповнити те, що відчувається як дуже глибока рана. Нерідко фабрикація творів мистецтва в основі своїй є процесом імітації без справжньої сублімаційної трансформації потягів (Chasseguet-Smirgel, 1974). Тому велика робота покладається саме на необхідність звабити глядача,

привести фурор, захопити його віртуозністю, винахідністю, кмітливстю, оригінальністю. Це має на меті підтримувати ілюзії чогось надзвичайно цінного, які рятують від правди та, відповідно, депресивного провалу. Але це не означає, що такі первертні підходи до творчості анулюють креативні здібності та таланти митця, вони можуть паразитувати на таланті, залишаючи його завжди в тіні, не розкритим. Бо інакше є ймовірність викриття їхньої фальшивої стратегії.

Клінічна ілюстрація. «Не все те золото, що блищить». Я хотів би продемонструвати наочно ці ідеї за допомогою короткої клінічної ілюстрації, зі збереженням конфіденційності випадку. Пацієнт, з яким мені довелося працювати, був яскравим представником візуального мистецтва – здебільшого він малював картини, але також брав участь у сучасних перформансах, займався режисерською роботою. Він багато інвестував у створення і підтримання свого особливого стилю та образу, мав псевдонім, за яким його могли легко ідентифікувати – щось на кшталт міфічного героя, який у вогні не горить та у воді не тоне. Візуальні роботи нерідко мали елементи шокуючого контенту чи радикальну інтерпретацію звичних речей. Це могло викликати огиду чи страх, іноді в купі з дивним задоволенням, навіть збудженням, але точно не залишало остронь. Твори часто грали з межею дозволеного чи перевіряли нерви на міцність не тільки глядачів, але і кураторів, тих, хто мав знайти для них відповідне місце. Це балансування приводило митця у стан значного збудження. За цим слідувала або тріумфальна перемога, якщо робота відбиралась для виставки чи салону, перемога трансгресивного акту, ознака сміливості, або не менш тріумфальна поразка – якщо робота не проходила цензуру. Слід зауважити, що відмова запускала справді приголомшливу регресію та самодеструкцію у вигляді алкогольних чи наркотичних демаршів, зривів усіх планів, конфліктів з оточенням тощо. Наче якась дійсно жахаюча картина інсталювалася у саме життя пацієнта. Його шокуючі картини та не менш шокуючі картини життя були еквівалентами один одного. Перверсивна логіка проявлялась у спробах шокувати, розділити іншого, а також у певній

атаці на норми, правила, прагненні взяти над ними гору, підкорити своїй волі.

Сексуальний досвід переважно був гетеросексуальним, хоча і зі значним садо-мазохістичним наповненням та знецінюючою критикою стандартних форматів стосунків. Гомосексуальні контакти слугували несексуальній меті у вигляді відчуття влади та впливу, а також були додатковим джерелом нарцисичної стимуляції – приблизно так, як Боллас описує поведінку трисексуалів (Боллас, 2019). Але по-справжньому шокуючим та травматичним елементом розповідей, який викликав приголомшення у терапевта, було періодичне згадування про сексуальні дії з боку пацієнта або з боку інших людей у ситуаціях, де такі дії були б найменш очікуваними. Це, дійсно, як побачити ерегований фалос у тому місці, де він апріорі відсутній. У контрперенесенні до аналізанта виникало дивне почуття заздрості чи навіть захоплення під гаслом «як йому так вдається обійти закони світу?».

Мистецький образ пацієнта, його своєрідний аватар, мав мегаломанічний вимір, яскравість та успіх образу ніби підтримували необхідний рівень нарцисичного збудження для можливості працювати. Але в цьому якраз була пастка для пацієнта, тому що насправді це приводило до значного відчуження та катастрофічного збіднення його реалістичного Я, значною мірою позбавленого лібідних інвестицій, і до неможливості здійснювати нормальний сублімаційний процес. Якщо таланту і вдавалося виконати свою роботу, створити щось цінне та цікаве, це відразу відбиралося нарцисичною самістю, яка ховалася за аватаром, з подальшими інфляцією, роздуванням та імітацією. На виході ми бачили тріумф над реальністю та магічне існування успіху, який ніби прагнув затвердити свою божественну природу та порвати всі зв'язки зі своїми земними родичами – болісним творчим пошуком та копіткою роботою. Шокуючий контент, що претендував на звання витвору мистецтва, мабуть, мав більше зв'язку з перверсією, аніж сублімацією. Остання проявлялась скоріше у скромній технічній роботі (опрацювання деталей, монтаж тощо) і була у статусі Попелюшки. Звичайно, всупереч перверсивному враженню, що можна надурити весь світ, це

не була чиста симуляція. Талант знаходив способи бути проявленим і видимим для оточення. Цей таємний шлях ми і намагалися розгадати в процесі нашої роботи.

Висновки. Сублимація, незважаючи на її просте та однозначне формулювання Фройдом, є доволі комплексним та багатошаровим процесом, можливо, навіть цілою групою процесів, кожен з яких може мати свою специфіку залежно від контексту та унікального місця у структурі інших психічних процесів. Не випадково Фройд, керуючись своєю дослідницькою інтуїцією, відкладав написання окремого есе про сублимацію, відкриваючи нові горизонти для цього поняття на різних етапах своєї творчості.

Сублимація не є прерогативою виключно митців чи вчених, вона може збагачувати нашу повсякденну діяльність, привносити почуття цікавості та задоволення. Хоча не всі люди мають однакову здатність до сублимації. У разі невротичного функціонування сублимація допомагає символізувати реальність та численні грані емоційного досвіду людини, що породжує таким чином символічне багатство. Вона є важливим інструментом створення об'єктів, які можуть мати ознаки перехідних та трансформаційних.

З іншого боку, сублимація не є абсолютним благом, яке варто стимулювати незалежно від рівня організації та особливостей пацієнта. У разі певного «зловживання» вона легко може стати союзницею потягу до смерті та перетворитись на деструктивний процес. Така темна сторона сублимації віддзеркалюється вже з точки зору не-невротичної логіки

та проявляється через розв'язування потягів, дезоб'єкталізацію, нарцисичну «сп'янілість», ригідність, неможливість рухатись у бік нових об'єктів та самодеструктивність. Примус до репрезентації набуває форми травматичного або токсичного автоматизму повторення, конкретної форми потягу до смерті (Green, 2011). Так, жива вода сублимації починає наповнюватися отрутою та перетворюватися на мертво.

Творчість не-невротичних суб'єктів може бути для них важливим підтримуючим та зв'язуючим фактором, точкою зборки, своєрідними ліками, які підтримують психічний баланс; а для когось навіть альтернативою маячневих конструкцій. І ми повинні з повагою та обережністю ставитися до таких індивідуальних винаходів. Проте варто звернути увагу, що нерідкі випадки негативної творчості, яка побудована на брехні та руйнуючій заздрості. Перверсивний бік творчості передбачає скоріше псевдосублимацію (Assoun, 2017), покликану на створення фетишу, здатного викликати значне індивідуальне чи соціальне збудження. Фабрикування фетишу знаменує собою звільнення від об'єктного зв'язку. Кероване Танатосом, воно передбачає дезоб'єкталізуючу функцію, що ґрунтується на дезінвестуванні (Van Lysebeth-Ledent, 2005).

І нам як дослідникам та клініцистам важливо мати певну чутливість, щоб розрізняти сублимаційний та творчий процеси на стороні життя і ті, які є лише симуляцією та імітацією, що призводить до смертельного закріпачення суб'єкта, яких би красиво зваблюючих форм це не набувало.

Список літератури:

- Aisenstein, M. (2020). La «pensée opératoire 1», de Pierre Marty et Michel de M'Uzan: Relire Marty et de M'Uzan en 2020. *Revue française de psychanalyse*, (5), 1263–1278.
- Anzieu, D., Freud, S., & Abraham, K. (1979). La Sublimation: les sentiers de la création. (*No Title*).
- Assoun, P.L. (2017). *La sublimation. Leçons psychanalytiques*, Paris: Economica.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1974). Perversion, idealization and sublimation. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 55, 349.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1971). *Pour une psychanalyse de l'art et de la créativité*, Paris: Payot.
- de Mijolla-Mellor, S. (2015). *Le choix de la sublimation*. PuF.
- Green, A. (2011). *Le Travail du négatif*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Dollimore, J. (2018). *Sexual dissidence*. Oxford University Press.
- Duparc, F. (2014). Sublimation de vie, Sublimation de mort. *Revue française de psychosomatique*, 46, 91–101.
- Freud, S. (2015). *Civilization and its discontents*. Broadview Press.
- Freud, S. (1908). *Die kulturelle Sexualmoral und die moderne Nervosität*. GW, 7, 143–167.
- Freud, S. (1927). Le fétichisme, trad. S. Hommel et son épouse, inédite, 15.

- Freud, S. (2014). *Inhibitions, symptoms and anxiety*. Read Books Ltd.
- Freud, S. (2012). *Neue folge der vorlesungen zur einführung in die psychoanalyse*. BoD–Books on Demand.
- Freud, S. (1989). The ego and the id (1923). *Tacd Journal*, 17(1), 5–22.
- Janin, C. (1998). Les sublimes et leurs destins. *Revue française de psychanalyse*, (4), 1069–1086.
- Hollender, P. (2020). *L'art est la sublimation*. Champ social édition.
- Mahony, P.J. (2018). “A Child is Being Beaten”: A Clinical, Historical, and Textual Study. In *On Freud's A Child is Being Beaten* (pp. 47–66). Routledge.
- Marty, P. (1998). *Les mouvements individuels de vie et de mort: Essai d'économie psychosomatique; 2, Désorganisations et régressions*. Payot & Rivages.
- McDougall, J. (1995). *The many faces of Eros: A psychoanalytic exploration of human sexuality*. WW Norton & Co.
- Naudin, M. & Blanchard, B. (2018). La dimension perverse du management: Éclairage d'une perspective psychopathologique du management. *Revue internationale de psychosociologie et de gestion des comportements organisationnels*, XXIV, 107–137
- Racamier, P.C. (2012). Les perversions narcissiques. (*No Title*).
- Segal, H. (2018). *Introduction to the work of Melanie Klein*. Routledge.
- Van Lysebeth-Ledent, M. (2005). Sublimation et perversion. *Revue française de psychanalyse*, 69, 1763–1770.
- Zizek, S. (2012). *Enjoy your symptom!: Jacques Lacan in Hollywood and out*. Routledge.
- Боллас, К. (2019). *Тінь об'єкта*, Київ, вид. Ростислава Бурлаки.
- Фройд, З. (2019). *Історії хвороб. Дора. Шребер. Чоловік-цур*, Київ, вид. Комубук.

Анотація. У статті аналізується процес сублімації з точки зору його комплексності, багатовірівності та відносин з іншими психічними процесами і структурами. Зокрема, в поле уваги потрапляє «темний бік» сублімації – її зв'язок з потягами до смерті та гра на стороні смерті, що включає низку деструктивних подій та наслідків у внутрішньопсихічному та соціальному житті людини. Логіка побудови статті дозволяє розкрити концепт сублімації на службі у Танатоса в поглядах З. Фрейда та його розвиток низкою психоаналітиків-пост-фрейдистів, зокрема Андре Гріном. У статті детально описується подвійне обличчя сублімації як конструктивного, символотворюючого процесу, який сприяє як психічному розвитку, так і механізму, який зумовлює дезоб'єкталізацію, розв'язування потягів, автоматизм повторення, «нарцисичне закріпачення», психічну ригідність, збіднілість соціального та сексуального життя, що відповідає картині не-невротичного функціонування. Хоча сама сублімація виглядає не як злочинець, а скоріше, як заручниця інших супутніх процесів, які зумовлюють існування в не-невротичній логіці виживання. Розвиток поглядів на сублімацію представниками школи об'єктних відносин, серед яких М. Кляйн, Д. Віннікотт, Х. Сігал, Дж. МакДугалл, К. Боллас та інші, дозволяє фрейдівський рух сублімації від об'єктного лібідо до нарцисичного розвернути в діаметрально протилежному напрямку та побачити й акцентувати, навпаки, роль об'єктів у процесі сублімації, більше розкрити формування та долі об'єктів сублімації.

Одне з цікавих питань, яке розглядається у статті, – це можливість існування сублімації поза виміром невротичного функціонування: чи йдеться про справжню сублімацію, чи є вона мотором творчого процесу, яка її роль, місце, доля в ньому, який характер відносин автора з власними творами? В практичній роботі ми нерідко спостерігаємо, як сублімація є супутницею виражених перверсивних тенденцій митця, до того ж і сама вона має багато спільних рис з перверсією: зв'язок з частковими потягами, ідеалізація та уникання витиснення, елементи трансгресії, наявність активних дій та пошуку тощо. Проте зовнішня схожість іноді маскує суттєві відмінності. На прикладі клінічного матеріалу продемонстровано, де можна знаходити справжню сублімацію, часом у неочікуваних місцях, а де ми маємо справу з мегаломанічною імітацією з деструктивним присмаком.

Ключові слова: сублімація, творчість, потяг до смерті, деструктивність, не-невротичний, перверсія, дезоб'єкталізація, десекуалізація, символізація.

Abstract. The article analyzes the process of sublimation in terms of its complexity, multilevelness, and relations with other mental processes and structures. In particular, the author focuses on the “dark side” of sublimation – its connection with death drives and playing on the side of death, which includes a series of destructive events and consequences in the inner mental and social life of a person. The logic of the article allows us to reveal the concept of sublimation in the service of Thanatos in the views of S. Freud and its development by a number of post-Freudian psychoanalysts, in particular Andre Green. The article describes in detail the double face of sublimation as a constructive, symbolic process that promotes psychic development and as a mechanism that causes disobjectalisation, unbinding of drives, automatism of repetition, “narcissistic enslavement”, mental rigidity, and impoverishment of social and sexual life, which corresponds to the picture of non-neurotic functioning. However, sublimation itself does not look like a criminal, but rather like a hostage to other related processes that determine the existence of a non-neurotic logic of survival. The development of views on sublimation by representatives of the school of object relations, including M. Klein, D. Winnicott, H. Segal, J. McDougall, C. Bollas and others, allows Freud’s movement of sublimation from object libido to narcissistic libido to be turned in a diametrically opposite direction and to see and emphasize the role of objects in the process of sublimation, to reveal more about the formation and fate of objects of sublimation.

One of the interesting questions discussed in the article is the possibility of sublimation’s existence outside the dimension of neurotic functioning: is it a real sublimation, is it a driver of the creative process, what is its role, place, destiny in it, what is the nature of the author’s relationship with his or her own works? In our practical work, we often observe that sublimation is a companion of the artist’s pronounced perverse tendencies, and it has many similarities with perversion: connection with partial drives, idealization and avoidance of repression, elements of transgression, the presence of active actions and search, etc. However, external similarities sometimes mask significant differences. The clinical material demonstrates where genuine sublimation can be found, sometimes in unexpected places, and where we are dealing with megalomaniacal imitation with a destructive flavor.

Key words: sublimation, creativity, death drive, destructiveness, non-neurotic, perversion, libido, object, disobjectalisation, desexualisation, symbolisation.